

Лекція 8.

Соціально-психологічні аспекти виховання

1. Соціальні групи та їх типологія
2. Фази взаємодії особистості з групою
3. Особистість і соціальна група

1. Соціальні групи та їх типологія

Однією з важливих проблем психології виховання є проблема взаємин особистості і соціальних груп, членом яких є ця особистість. Під групою розуміють соціальну спільність людей, об'єднаних на підставі ряду ознак, що відносяться до спільно виконуваної діяльності, у тому числі і спілкування.

Входячи до різних груп, людина завжди змушена рахуватися з існуючими в них нормами і ціннісними орієнтаціями, співвідносити свою поведінку з груповими еталонами тощо. Серед груп, до яких входить індивід, є й такі, чії норми, установки і орієнтації не просто беруться до уваги, але й стають мотивами його поведінки. Такі групи називають референтними. Референтні групи можуть бути як реальними, так і уявними, але особистість завжди орієнтується на їх цінності і стандарти як на еталонні зразки своєї поведінки, завжди прагне до визнання з їх боку.

Якщо індивід реально входить до складу референтної групи, то це створює психологічно сприятливі умови для успішного розвитку особистості в певному напрямку (останній зовсім не обов'язково має співпадати зі загальною стратегією виховання, особливо коли референтній групі притаманна асоціальна спрямованість).

Може бути і по-іншому. Референтною для особистості виступає не реальна, а якась уявна група. Така ситуація може істотно ускладнити внутрігрупові стосунки в реальних групах, до яких входить людина. У людина може бути і декілька референтних груп одночасно, що призводить до розвитку у неї конфліктних станів.

Об'єднання людей у реальні групи може ґрунтуватися на спільності їх діяльності, зумовленої єдністю потреб, інтересів, прагненням досягти якихось значущих результатів. У цьому контексті розрізняють: дифузну групу, асоціацію, кооперацію і колектив. Колектив є вищою формою організації групи.

Колектив – це група людей, включених у спільну діяльність і об'єднаних єдиними цілями, підпорядкованими цілям суспільства. Суспільна значущість цілей і завдань, на реалізацію яких спрямовані зусилля людей, є істотною ознакою колективу.

Специфічною психологічною відмінністю колективу від інших груп є те, що міжособові взаємини у ньому опосередковані суспільно цінним і особистісно значущим змістом спільної діяльності (А.В. Петровський).

2. Фази взаємодії особистості з групою

Згідно з відомою концепцією А.В. Петровського, взаємодія особистості з групою проходить через три фази: адаптації, індивідуалізації та інтеграції.

Перша фаза – адаптація – це період активного засвоєння особистістю діючих у групі норм та оволодіння відповідними формами та засобами діяльності. Індивід не може задовільнити свою потребу проявити себе як особистість в групі раніше, ніж він освоїть групові норми і способи діяльності, якими володіють інші члени групи. У нього виникає об'єктивна необхідність “бути таким, як всі”, максимально пристосуватися до групи.

Вирішується ця задача за рахунок суб'єктивного переживання певної відмови від своїх індивідуальних особливостей (мова йде саме про суб'єктивні переживання, оскільки фактично її індивідуальність може існувати для інших членів групи). Цей період сприятливий для розвитку таких новоутворень особистості, які раніше у неї були відсутні, зате були наявні (або лише почали розвиватися) в інших членів групи, і які відповідають рівню групового розвитку.

Невирішеність задач адаптаційної фази (особливо якщо мова йде про значущу для індивіда соціальну групу) може призвести до розвитку конформізму, залежності від інших, невпевненості в собі та своїх можливостях, що, у свою чергу, є причиною серйозних особистісних деформацій.

Друга фаза – індивідуалізація. Вона зумовлена розвитком суперечності між вже досягнутим результатом адаптації (індивід став таким “як всі” в групі) і незадоволеною потребою в максимальній персоналізації.

Справившись зі всіма труднощами початкового етапу входження в групу, людина стурбована іншим. Вона поступово усвідомлює, інколи в дуже гострій формі, що попередня тактика веде до втрати власної індивідуальності, оскільки ця індивідуальність не існує в житті та свідомості інших членів групи. Йде інтенсивний пошук методів і засобів для виявлення своєї індивідуальності, її дієвої трансляції. Для цього в діло йде все: і спортивні успіхи, і ерудиція, і демонстративна “дорослість”, і особливі манери та ін. Коли ж група не приймає жодних із запропонованих особистістю індивідуальних особливостей, то це сприяє розвитку у неї негативізму, агресивності, підозрливості, неадекватно високої самооцінки тощо.

Третя фаза – інтеграція. Вона визначається суперечностями, що виникають між прагненням (успадкованим з попереднього етапу) бути ідеально представленим в інших членах групи своїми особливостями і значущими відмінностями – з одного боку, і готовністю групи прийняти, підтримати і культивувати лише ті індивідуальні особливості, які їй імпонують, відповідають груповим цінностям, стандартам, способам спільної діяльності і т.п. – з другого.

Інтеграція особистості в групу відбувається тоді, коли певні індивідуальні особливості особистості приймаються і підтримуються групою. Можливий і інший варіант інтеграції, при якому не стільки індивід приводить свою потребу у персоналізації у відповідність з потребами групи, скільки група трансформує свої потреби відповідно до потреб індивіда, який займає у даному випадку статус лідера. Проте в будь-якому випадку мова йде про взаємну трансформацію особистості і групи.

На етапі інтеграції у індивіда можуть виникати новоутворення, яких раніше не було не лише у нього, але, можливо, і у інших членів групи, але які

відповідають потребам групового розвитку та власній потребі індивіда зробити істотний внесок у життя групи.

Якщо ж суперечність між групою та індивідом так і залишається не знятою, то має місце дезінтеграція, яка проявляється або у витісненні індивіда з даної групи, або в його фактичній ізоляції в ній. Внаслідок характеристики егоцентричної індивідуалізації особистості закріплюються, або ж має місце її повернення на фазу адаптації до групи.

У зв'язку з тим, що людина впродовж свого життя входить у багато відносно стабільних і референтних для себе груп, ситуація адаптації чи дезадаптації, індивідуалізації чи дезіндивідуалізації, інтеграції чи дезінтеграції повторюється для неї безліч разів. Все це призводить до закріплення відповідних особистісних новоутворень і формування відносно стійкої індивідуальності особистості.

3. Особистість і соціальна група

Характерною особливістю системи виховання, яка склалася у нашій країні в недалекому минулому, була її колективістська спрямованість. В її основі (по крайній мірі на рівні педагогічної теорії) лежала ідея, що повноцінний розвиток особистості, а, значить, і правильне виховання, можливі лише в колективі і через колектив. Колектив виступав і як основний інструмент виховання, і як його мета. За словами А.С. Макаренка, колектив мав бути першою метою виховання. Спочатку слід створити виховний колектив, а вже через нього виховувати особистість.

Аж ніяк не применшуючи значення видатного педагогічного досвіду А.С. Макаренка по використанню можливостей розвинутого дитячого колективу у вихованні та перевихованні особистості, хотілося б поставити проблему в іншій площині: а чи завжди соціальні групи позитивно впливають на особистість та її розвиток? Так, у свій час в експериментальних дослідженнях В.М. Бехтерева та М.В. Ланге було показано, що реальні групи часто пригнічують творчу, обдаровану особистість, гальмують її розвиток, агресивно ставляться до неї через нерозуміння або заздрощі.

З іншого боку, факти, якими володіє соціальна та педагогічна психологія, свідчать, що лише 6 – 8% реальних колективів можна віднести до числа високо розвинутих, та й то ці дані стосуються періоду так званого “застою”. Як наслідок, багато хто з учнів, що випереджує своїх однолітків по рівню розвитку, попадає в ситуацію безпринципного, а то й аморального тиску зі сторони колективу.

Таким чином, теоретично правильне положення про позитивний вплив розвинутого колективу на формування особистості не спрацьовує відносно абсолютної більшості реально існуючих середньо та слабо розвинутих колективів.

Слід мати на увазі і ще одну обставину. Однаковість вимог, висунутих до людей без врахування їх індивідуальності, створює передумови для соціально-психологічного явища, яке отримало назву деіндивідуалізації. У виховному впливі колективу закладена принципова можливість уніфікації особистості. Те, що на практиці члени колективу виростають все ж таки різними особистостями,

відбувається не завдяки, а всупереч груповому впливу, внаслідок дії на особистість безлічі інших соціальних факторів та інститутів.